



---

# Herkenning en erkenning van juristen

## Rede

uitgesproken bij het afscheid als hoogleraar  
in de rechts- en staatswetenschappen  
van de Westerse gebieden  
aan de Landbouwhogeschool te Wageningen  
op donderdag 13 oktober 1977  
door

Mr. J. M. Polak

Kluwer - Deventer

1. In dit afscheidscollege wil ik terugzien op bijna twintig jaar onderwijs in het Nederlands recht aan de Landbouwhogeschool. Aan een niet-juridische faculteit. Ik sta in die positie – jurist aan een niet-juridische faculteit – niet alleen. Ook bij andere universiteiten en hogescholen komt dat voor. De desbetreffende docenten hebben contact met elkaar. Eenmaal per jaar plegen zij samen te komen en aan de hand van stellingen te discussiëren.<sup>1</sup> Dit jaar was dat te Groningen. Ik was helaas daar niet aanwezig. Wel had ik stellingen ingezonden. Zij lijken mij een geschikt uitgangspunt voor dit college. Vandaar dat ik ze volgen laat:

1. Het onderwijs in het vak recht aan niet-juridische faculteiten moet niet zijn een poging tot imitatie van het onderwijs aan juridische faculteiten.

2. Het onderwijs in het vak recht aan niet-juridische faculteiten dient zich te beperken tot:

- het wegnemen van misverstanden
- het bijbrengen van enige basiskennis en burgerschapskunde
- het beklemtonen van enkele speciaal door juristen bewaakte belangrijke waarden
- het globaal aanduiden van samenhangen met andere disciplines.

Een viertal taken dus. Over elk een kort woord.

2. Misverstanden moeten worden weggenomen. Juristen hebben in de loop der tijden een bepaald image gekregen.<sup>2</sup> Voor een deel zal dat wel met de werkelijkheid overeenstemmen. Maar er zijn ook misverstanden. Een hardnekkig misverstand is dat juristen formalisten zijn. Zij zouden meer dan anderen waarde toekennen aan vormen en zij zouden in de rechtsvinding bij voorkeur op de letter van de wet acht slaan en daaraan voorrang geven boven andere argumenten. Mijn vaste overtuiging die gedeeld wordt door vele vakgenoten<sup>3</sup> is dat deze eigenschappen die kenmerkend zijn voor primitieve rechtsgemeenschappen, juist bij leken veelvuldig voorkomen en bij goede

1. De betrokkenen noemen zich diaspora-juristen en spreken van een diaspora-dag. Die te Groningen is aangekondigd in N.J.B. 1977, p. 364.

2. Zie o.a. de literatuur die vermeld wordt door P. Zonderland, *Jurist* 1970, rede 1970. Er zijn ook verschillen naar landaard. Zie Konrad Zweigert, *Der Jurist in Frankreich und Deutschland, Versuch einer vergleichenden Typologie*, Festschrift für Hans G. Ficker, 1967, p. 498 e.v.

3. Laatstelijk D. J. Veegens in de bundel *Acht civilisten in burger* (1977), p. 240: Leken zijn altijd geneigd om ons te betichten van formalisme, maar dat heb ik nooit zo gevoeld.

juristen ontbreken. Een stelling die ik in het onderwijs maar ook in andere contacten met niet-juristen steeds zoveel mogelijk met bewijzen heb gepoogd te staven.

Is het conservatisme dat juristen vaak wordt toegeschreven en verweten, ook een misverstand? Ik bevind mij in het goede gezelschap van Langemeijer<sup>4</sup> als ik op die vraag ontkennend antwoord. Een zekere mate van conservatisme is de jurist eigen. Onder 'de grote meerderheid der juristen, namelijk die juristen, die het recht hanteren, rechterlijke macht, bestuursambtenaren, en ook een groot deel van de advocaten' overwegen persoonlijkheden 'voor wie vooreerst een vreedzaam en berekenbaar verloop van het maatschappelijk leven een sterk sprekend ideaal is en die bovendien de bestaande maatschappelijke verhoudingen met een welwillend oog bezien of tenminste hopen die verhoudingen te kunnen verbeteren met middelen die dit vreedzame en ordelijke verloop niet te zeer zullen storen'. 'Wie revolutionair is ingesteld of wie althans meent dat de samenleving een zekere dosis prikkelende incidenten niet missen kan, wil zij zo snel evolueren als haar onvolmaaktheid wenselijk maakt, zal zich door ambten als bestuursambtenaar of rechter slechts bij uitzondering aangetrokken voelen; politiek, journalistiek, de minderheid in de advocatuur die zijn kracht zoekt in een sterk kritische houding tegenover de handhaving der rechtsorde, zijn voor hen het aangewezen arbeidsveld.' Aldus Langemeijer.

3. Daarnaast heb ik gepoogd de studenten enige basiskennis en burgerschapskunde bij te brengen. Ik ben de eerste om te erkennen, dat zo'n zinnetje weinig zegt, omdat onder beide heel verschillende zaken kunnen worden gebracht. In de loop der jaren ben ik de accenten trouwens ook anders gaan leggen. Voor een deel ben ik daartoe gebracht door aanleidingen van buitenaf. Toen aan het einde van de zestiger jaren de studenten in beweging kwamen en daarbij ineens vol liepen met opvattingen over recht en rechtsbedeling, die mij onjuist en in elk geval eenzijdig voorkwamen, ben ik meer aandacht gaan geven aan het strafproces en aan de inrichting van ons openbaar bestuur. Ik was en ben namelijk van mening dat studenten die met verwijten van klasse-justitie en ondemocratisch bestuur aankomen, moeten weten waarover ze praten.

Anderdeels zijn mijn eigen opvattingen gewijzigd. De tijd die voor onder-

4. G. E. Langemeijer, Het 'conservatisme' van het recht, opgenomen in de bundel opstellen aangeboden aan prof. mr. J. J. M. van der Ven, Recht als instrument van behoud en verandering (1972). In dit verband herinner ik gaarne aan het bekende artikel van J. L. Heldring, Lof van het conservatisme, Liberaal Reveil, april 1974, dat het zelfs tot eindexamenopgave heeft gebracht.

wijs ter beschikking staat, is maar zo kort, de kans om een aantal belangrijke zaken kwijt te kunnen, zo uniek dat ik steeds minder op details de nadruk ben gaan leggen. Belangrijk zijn dan in mijn ogen die zaken waarmee iedere burger in aanraking komt. Voorbeelden geven is gevaarlijk en wat ik nu ga zeggen zal door zijn korthed wel vragen oproepen. Ik waag het er toch maar op. Ik vind het belangrijker dat men iets weet van personen- en familierecht alsmede van erfrecht dan van verbintenissenrecht en zakenrecht. En bij het verbintenissenrecht maak ik dan een uitzondering voor bepaalde onderdelen zoals onrechtmatige daad en consumentenrecht. Misschien kan ik het zo nog het beste zeggen. Belangrijk in dit verband is alles waarvoor men zelf komt te staan. Alle zaken waarvoor de bijstand van juridische deskundigen als advocaten en notarissen verplicht voorgeschreven of gebruikelijk is, staan op het tweede plan. Weer wel belangrijk is wat deze en andere deskundigen doen en welke plaats zij in onze maatschappij innemen.<sup>5</sup>

Dat is dan de basiskennis. Voor de burgerschapskunde<sup>6</sup> hanteer ik gemakshalve maar dit criterium, dat men zoveel van staatsrecht en bestuursrecht dient te weten, dat men een goede krant met inzicht kan lezen. Ik geef maar weer voorbeelden. Het verschil tussen Tweede en Eerste Kamer, een verschil dat ik daarom noem, omdat een politiek geëngageerd student mij - het was in 1970, bij de bespreking van zijn scriptie - verweet dit belangrijk te vinden, stellende dat het politiek toch op hetzelfde neerkomt. Voorts de toepassingen van centralisatie en decentralisatie, de begrippen algemeen en functioneel bestuur en hun toepassingen, representatieve en directe democratie, de onderlinge verhouding tussen wetgeving, bestuur en rechtspraak.

4. De juridische discipline is bij uitstek geroepen bepaalde belangrijke waarden te bewaken. Ik denk dan in de eerste plaats aan de bescherming van de individuele burger. De rechtsbescherming - het woord zegt het al - is typisch het domein van juristen. Zij hebben geijverd voor de verbeteringen die vooral na de Tweede Wereldoorlog zijn ingevoerd, zoals de administratieve rechtspraak<sup>7</sup>, zij hebben de toepassing in handen. De discussie over de invoering van een ombudsman wordt grotendeels door juristen gevoerd.<sup>8</sup>

<sup>5</sup> Zie mijn Juridische beroepen in de Kluwer-agenda 1969.

<sup>6</sup> De zojuist bekroonde Teleac-cursus Parlement en Politiek laat zien, wat tot burgerschapskunde gerekend moet worden en hoe deze kennis aantrekkelijk kan worden gepresenteerd.

<sup>7</sup> Beknopt en duidelijk over de ontwikkeling J. A. Borman, *Ars Aequi*, 1975, p. 657 e.v.  
<sup>8</sup> Zie mijn preadvies *De ombudsman - commissaris van onderzoek in Nederland* voor de Vereniging voor de vergelijkende studie van het recht van België en Nederland (1976) de daarbij gevoegde literatuurlijst.

Nauw verwant aan de individuele rechtsbescherming zijn de grondrechten. Ook voor de daarin belichaamde waarden tonen vooral juristen belangstelling. Men moet daarbij overigens wel verschil maken tussen de klassieke vrijheidsrechten en de sociale grondrechten. De tweede rubriek past minder goed in het beeld. Over het 'rechtskarakter' en over de vraag wat wel en wat niet in een grondwet moet worden opgenomen, bestaat groot verschil van mening.<sup>9</sup>

Behalve door deze individualistische trek kenmerken juristen zich door hun gerichtheid op de behandeling en afhandeling van geschillen. Al in hun opleiding worden zij vertrouwd gemaakt met de rechtspraak. Daarbij gaat het niet alleen om de inhoud van de beslissingen. Tenminste zo belangrijk is dat een behoorlijke procesgang in acht wordt genomen, dat – om een voorbeeld te geven – geen recht wordt gedaan alvorens beide partijen in de gelegenheid zijn gesteld zich te doen horen.<sup>10</sup> Omdat in bestuur ook elementen van rechtspraak zijn te onderkennen, zijn ook de bestuursjuristen in procedureregels geïnteresseerd. Er is een zekere gelijkenis tussen beide groepen van beginselen, die van behoorlijke rechtspraak en die van behoorlijk bestuur.<sup>11</sup>

Een derde waarde waarvoor vooral juristen in de bres springen, is de normering. Regels, nu daargelaten of die in een formele wet zijn neergelegd of anderszins zijn vastgelegd, zijn onder meer nodig om ieder het zijne te geven en te vermijden dat toevallige machtsverhoudingen beslissen. Ook op dit punt hebben de beroeringen aan onze universitaire instellingen ons – in elk geval mij – wel het nodige geleerd. Scherper dan voorheen ben ik gaan zien hoe onbillijk en gevaarlijk een stelsel kan zijn, waarin zonder tevoren vastgestelde regels over de besluitvorming de toevallig aanwezige meerderheid beslist.<sup>12</sup> Mede dankzij beschouwingen van juristen is deze rage overigens wel uitgewoed.

Aan de normering zit veel meer vast dan ik in dit college zou kunnen be-

9. Zie M. C. Burkens, *Grondrechten in een nieuwe grondwet*, N.J.B. 1976, p. 701 e.v. Het valt overigens op dat zo weinig over de grondrechten wordt geschreven. Ook de behandeling van de ontwerpen 13 872 (klassieke grondrechten) en 13 873 (sociale grondrechten) in de Tweede Kamer trok weinig belangstelling. Alle aandacht concentreerde zich op het politiek gevoelige ontwerp 13 874 betreffende de vrijheid van onderwijs.

10. Ik mag wel verwijzen naar mijn preadvies *Vormen en beginselen van rechtspraak in het algemeen*, voor de Vereniging voor Bouwrecht (1976).

11. Zie de stellingen van J. van der Hoeven en mij voor het Wiarda-symposium van 26 maart 1977, opgenomen in N.J.B. 1977, p. 507.

12. Deze problematiek heeft mij herhaaldelijk bezig gehouden. Zie o.a. *De W.U.B. 1970, een begrensd experiment*, Universiteit en Hogeschool, januari 1974 en *Democratie in doelgemeenschappen*, Liberaal Reveil, april 1974.

spreken. Zij betekent niet alleen dat ter wille van de rechtvaardigheid en rechtszekerheid tijdig regels moeten worden gegeven, zij brengt ook mee, dat aan die regels de hand wordt gehouden. Dat die handhaving onvoorwaardelijk moet zijn, nemen we vandaag de dag niet meer aan. We kennen vormen van geoorloofde burgerlijke ongehoorzaamheid.<sup>13</sup> Ook hierover heb ik in mijn colleges gesproken, daarbij niet onder stoelen of banken stekend dat het studentenverzet tegen de collegegelden daartoe niet behoorde. Deze affaire is voor mij een zwarte bladzijde in onze contemporaine rechtsgeschiedenis.<sup>14</sup>

5. De tijd is voorbij dat economie en sociologie in handen van meesters in de rechten waren. Al lang zijn die disciplines verzelfstandigd. Het zijn eigen wetenschapsgebieden met eigen daartoe specifiek opgeleide beoefenaren. En er zijn andere maatschappijwetenschappen bijgekomen die ook – de een wat meer dan de ander – op een zekere zelfstandigheid aanspraak maken. Ik ontmoet tenminste niet alleen maar economen en sociologen maar ook bestuurskundigen en politicologen. Tussen deze disciplines bestaat een zekere rivaliteit. Op zichzelf is dat niet bezwaarlijk. Als nieuwe disciplines zich een plaats willen verwerven, zal dat vaak ten koste van bestaande gaan. De rechtswetenschap is bijna altijd in de rol van verdediger. Een rol die deze aantrekkelijke kant heeft dat het dwingt het eigene scherp te onderkennen. Ik heb steeds met genoeg het vak verdedigd. Bijvoorbeeld door met instemming Minister De Gaay Fortman te citeren die op 4 september 1974 bij de behandeling van de wijziging van de Wet op de Raad van State verdedigde dat de leden van de Afdeling rechtspraak van dat college meester in de rechten moeten zijn. Ik laat hem ook nu aan het woord: 'Rechtspreken is een vak. Men heeft voor dat vak een zekere deskundigheid nodig. Men heeft voor alle dingen in het leven een zekere deskundigheid nodig. Men moet mij niet aan een auto laten prutsen, maar men moet sociologen niet op de rechtspraak loslaten. Dat kan echt niet.'<sup>15</sup>

Daarnaast moet ook worden aangegeven waar de andere disciplines de juridische nodig hebben. Wie zich zoals sociologen en politicologen met vraagstukken van macht en verdeling van macht bezighoudt, zal moeten nagaan welke bijdrage het recht en de juridische discipline kunnen verlenen bij die verdeling. Hij kan niet volstaan met het aanwijzen van het recht als

3. Terecht algemeen bekend is het proefschrift van C. J. M. Schuyt, *Recht, orde en burgerlijke ongehoorzaamheid* (1972).

4. Men raadplege de parlementaire stukken van de wetten van 6 juli 1972, Stb. 356 en juli 1974, Stb. 421.

5. Ik citeerde de bewindsman eerder in mijn in noot 10 vermelde preadvies (p. 9).

de grote schuldlige aan het ontstaan van de huidige situatie, waarin de macht ongelijk is verdeeld. Economen zullen de betekenis van recht en wetgeving moeten incalculeren en kunnen juristen niet zien als loutere vormgevers.<sup>16</sup> Die andere disciplines zullen de medewerking van juristen moeten erkennen. Van hun kant zullen de juristen niet alleen die medewerking moeten geven maar ook moeten erkennen dat zij op bepaalde punten het weer niet zonder die andere disciplines kunnen stellen. Zo zal de plaats van de rechtssociologie binnen de rechtswetenschap moeten worden bepaald.<sup>17</sup>

6. Wie denkt dat alle aspecten hiermee zijn aangegeven, vergist zich. Juridisch onderwijs aan een niet-juridische faculteit mag zich niet tot de besproken vier beperken. Aan mijn Groningse stellingen moet ik een vijfde toevoegen. Het is noodzakelijk de studenten ook met de eigenlijke juridische discipline, het echte vakwerk, te confronteren. Er is een juridische techniek, die op de verschillende gebieden, waarop juristen werkzaam zijn, met telkens weer andere accenten valt te onderkennen. Gaat men uit van de driedeling wetgeving, bestuur en rechtspraak, dan is het mogelijk bij elk van die onderdelen een kern aan te wijzen, die exclusief tot het domein van juristen behoort. Bij de rechtspraak spreekt dat het duidelijkst. De rechtsvinding, de afweging van aan geschreven en ongeschreven recht ontleende argumenten, is bij uitstek het werk van juristen. Zij worden er – als gezegd – in hun opleiding geheel op voorbereid. Bij de opleiding valt de nadruk heel sterk op de kennis en analyse van rechterlijke uitspraken, met name van arresten van de Hoge Raad. De docent aan een niet-juridische faculteit, die daaraan voorbijgaat en niet zo nu en dan een rechterlijke uitspraak op de ontleedtafel legt, laat niet het juridisch ambacht zien en geeft daarmee een onvolledig beeld van de rechtswetenschap. Hij beantwoordt ook niet aan wat van hem verwacht wordt. Het is mij steeds weer opgevallen dat de studenten juist in dit werk de jurist herkennen en erkennen. En ook buiten de collegezaak zullen vele niet-juristen er precies zo over denken.

Het juridisch ambachtelijke valt echter ook in wetgeving en bestuur aan te wijzen. Het is daarom nodig in het onderwijs aandacht te besteden aan de juridische bijdrage tot de voorbereiding en beslissing in de processen van wetgeving en bestuur. Ook hier is naar mijn mening de beste methode de analyse van de documenten – wetsontwerpen met bijbehorende memories van toelichting, beschikkingen van overheidsorganen e.d. – zelf. Een handi-

16. Over deze relatie laatstelijk het jubileumnummer van S.E.W., Tijdschrift voor Europees en economisch recht: Recht en economische orde (april/mei 1977).

17. Over de rechtssociologie schreef zeer verhelderend en constructief C. J. M. Schuyt een boek Rechtssociologie (1971).

cap is overigens wel dat hulpmiddelen bijna geheel ontbreken. De docent die bespreken wil aan welke eisen een wet moet voldoen wil zij leesbaar en toepasbaar zijn, is grotendeels op eigen ervaring en inzicht aangewezen.

7. Ik kom tot een voorlopige conclusie. Juridisch onderwijs aan een niet-juridische faculteit moet erop gericht zijn duidelijk te maken wat juristen doen en moeten doen en waarom zij nodig zijn. Het gaat erom het typisch juridische te herkennen en zo te erkennen.

In zoverre hebben de desbetreffende docenten een bijzondere taak en verantwoordelijkheid. Meer dan hun collega's aan de juridische faculteiten dienen zij zich af te vragen wat het werkteerrein van de juristen is en waar de grenzen liggen. In zoverre is het, dunkt mij, verstandig ook hun oordeel te vragen als het erom gaat, de juridische opleiding te veranderen. Wie aan de grenzen werkzaam is, weet vaak beter wat wel en wat niet essentieel is dan hij die in het midden zit.

8. Een aanpak als door mij gevolgd, is natuurlijk sterk persoonlijk. Iedere docent volgt zijn eigen voorkeur. Maar toch maar tot op zekere hoogte. Geheel vrij is hij niet, hij dient zijn programma in te passen in dat van de faculteit. Een van de winstpunten van de onderwijskundige en bestuurlijke veranderingen die zich hebben voltrokken gedurende het laatste decennium, is dat de vrijheid op dit punt is ingeperkt.

Daarnaast moet de docent rekening houden met de ontwikkelingen in zijn eigen vakdiscipline. Of hij dat in voldoende mate doet, of in zijn onderwijs daarvan duidelijk blijkt wordt gegeven . . . het zijn vragen, waarop hij zelf allicht bevestigend zal antwoorden. Maar dat zegt natuurlijk niet veel. Wie het weten wil, zal anderen en speciaal de studenten moeten raadplegen. En dan nog.

Interressanter en nuttiger lijkt het mij iets over die ontwikkelingen zelf te zeggen. Op zoek naar de herkenning en erkenning van juristen stel ik u voor voor de rest van dit college de Landbouwhogeschool te verlaten en in vogelvlucht na te gaan wat er in de verstreken twintig jaar in de rechtswetenschap is veranderd.

9. Ik begin met het specifiek juridische, het juridische ambacht. In de eerste plaats dan het onderwijs. Het zou vreemd zijn als het onbehagen van het einde van de zestiger jaren en de aan onderwijs inhaerente eigenschap om het telkens weer anders te willen doen en bijna geen adempauzes in te lassen, aan de juridische opleiding zouden zijn voorbijgegaan. Zo is het dan ook niet. Over de juridische opleiding wordt regelmatig gesproken. In 1972



heeft de Nederlandse Juristen-Vereniging er twee dagen over vergaderd.<sup>18</sup> En ook nadien is de discussie geenszins verstomd.<sup>19</sup>

Is er nu ook veel veranderd? Ik durf te stellen dat dit niet het geval is. Natuurlijk, er is het nodige bijgekomen, de specialisaties hebben ook in de juridische opleiding hun sporen nagelaten. De wijze van doceren en examineren is aangepast aan moderne inzichten maar vooral ook aan de grotere aantallen studenten. Maar inhoudelijk ligt de nadruk nog steeds op het verwerven van vakkennis en inzicht, die beide worden gericht op de jurisprudentie. Op de toepassing van het recht derhalve, meer dan op de vorming van recht door wetgeving.

Dat in wezen het onderwijs niet is veranderd, dient naar mijn mening in zoverre te worden toegejuicht dat de juridische opleiding vooral gericht dient te zijn op de praktijk, en die praktijk bestaat nu eenmaal grotendeels uit toepassing van recht. Er is behoefte aan juristen die daarin zijn geschoold. Kennis van en inzicht in andere disciplines kan geen kwaad maar mag er niet toe leiden, dat het juridische verwatert. Wel zou ik met anderen willen dat de rechtsvorming door wetgeving meer aandacht in het onderwijs zou krijgen.<sup>20</sup>

10. Mijn poging om over het tweede deel van de kern van de juridische discipline: de wetenschap en de wetenschapsbeoefening, iets te zeggen, wordt in zoverre vergemakkelijkt dat de ontwikkelingen op de verschillende deelgebieden de laatste jaren meermalen, vooral bij jubilea, deskundig zijn geschetst. Als ik poog uit deze beschouwingen<sup>21</sup> enkele hoofdlijnen af te leiden, kom ik tot de volgende.

De eerste is vrij gemakkelijk aan te wijzen. De kwantiteit is sterk toege-

18. Preadviezen van H. F. M. Crombach, A. Heijder, T. Koopmans en P. Neleman-Besproken door H. Drion in N.J.B. 1972, p. 609 e.v. Over de vergadering en de daar gevoerde debatten schreef P. Boeles in N.J.B. 1972, p. 725 e.v.

19. Zo blijken verschillende opvattingen te bestaan over de plaats en de betekenis van het vak Inleiding aan onze juridische faculteiten. Zie N.J.B. 1976, p. 1249 e.v., 1977, p. 267 e.v. en p. 541 e.v. (verslag van een enquête met commentaar van Langemeijer).

20. C. H. F. Polak, Hulp voor de wetgever, rede uitgesproken als voorzitter van de Nederlandse Juristen Vereniging op 18 juni 1976 (N.J.B. 1976, p. 909 e.v.) en mijn bijdrage tot de studiedag S. O. van Poelje 'De 14 wetsfamilies'.

21. Zie vooral: Vooruitzichten van de rechtswetenschap, jubileumuitgave Kluwer, 1964 met bijdragen over de ontwikkelingen in het recht in het algemeen, strafrecht, privaatrecht, sociaal-economisch recht, staats- en administratiefrecht, volkenrecht, recht van de internationale organisaties, internationaal privaatrecht, belastingrecht en arbeidsrecht. Voorts Honderd jaar rechtsleven, bundel van de Nederlandse Juristen Vereniging, 1970. Zeer kritisch is het opstel van H. Th. J. F. van Maarseveen. Iets over de staatsrechtelijke ontwikkelingen sinds 1945, Bestuurswetenschappen, mei 1970.

nomen en het ziet er niet naar uit dat dit zal gaan veranderen. De groei van de juridische faculteiten komt vooral tot uiting in een stijgend aantal hoogleraren, lectoren en wetenschappelijke medewerkers. Ondanks de claims van het onderwijs lukt het toch de meeste juristen, die bij de juridische faculteiten werkzaam zijn, regelmatig te publiceren. Daarbij werkt stimulerend, dat de publiciteit goed bereikbaar is. Wie een proefschrift voorbereidt, weet dat het niet moeilijk is een uitgever te vinden. In de juridische wereld - het mag best eens gezegd worden - vervullen Kluwer en andere uitgevers een belangrijke functie. Bevorderlijk is voorts, dat we over een groot aantal tijdschriften beschikken. Ook het kleinere werk vindt snel zijn weg naar de publiciteit.<sup>22</sup>

Is ook de kwaliteit verbeterd? Het is goed, wil men op die vraag een antwoord geven, dat niet helemaal subjectief is, te onderscheiden. Het grootste deel van de juridische publicaties is door de actualiteit bepaald en in zoverre vaak van voorbijgaande betekenis. Wat duurzamer is, staat, voor zover ik dat beoordelen kan, doorgaans op een behoorlijk peil. De huidige rechtswetenschap heeft, dunkt mij, geen reden tot klagen. Vooral het werk van de jongeren is degelijk en goed doordacht. Maar het wijkt niet fundamenteel af van wat vóór de vijftiger jaren werd geschreven. In de methoden is, een enkele uitzondering daargelaten, niet veel veranderd.<sup>23</sup>

11. Nog ongewisser wordt de poging iets globaals te zeggen over de ontwikkelingen in de praktijk. Hier doet zich bovendien de moeilijkheid voor dat we ons naar alle waarschijnlijkheid in een overgangperiode bevinden. Voor wat de wetgeving betreft, ziet het er naar uit dat veranderingen op komst zijn. Alom breekt het inzicht baan dat het proces van wetgeving lange tijd te weinig aandacht heeft gekregen. Van verschillende kanten worden voorstellen aangedragen om de achterstand in te lopen en om de innerlijke consistentie van de wetgeving, die nog duidelijk de sporen draagt van een veertienvoudige afkomst, te verbeteren.<sup>24</sup>

22. Tegenover dit voordeel van de verscheidenheid staan de nadelen die steeds aan specialisatie zijn verbonden. Men kan die bezwaren temperen door steeds weer aandacht te besteden aan de gemeenschappelijke kenmerken en aan de eenheid. Voor wat de tijdschriften betreft, vervult het Nederlands Juristenblad deze unificerende functie.

23. Zo staat voor wat de rechtsvinding betreft nog steeds centraal wat P. Scholten daarover in 1931 schreef. Zie het knappe overzicht van J. Rombach, W.P.N.R. 5249 en 5250 (1974).

24. Zie noot 20. Een welsprekende en recente uitlating is van J. M. Kan, die, geïnterviewd door H. Th. J. F. van Maarseveen, zegt (Bundel opstellen opgedragen aan mr. J. M. Kan De jurist-ambtenaar, 1977, p. 15/6):

Je kunt nog steeds staande houden dat de wet de primaire bron is voor ons rechtstelsel. Maar dan is het toch hoogst merkwaardig dat er boekenkasten vol staan met

Ook de rechtspraak wordt aan een algemene toetsing onderworpen. Sinds april 1976 is onder leiding van mr. H. E. Ras een Staatscommissie aan het werk die voorstellen zal moeten doen over de herziening van de organisatie van de rechtspraak. Ons openbaar bestuur staat eveneens op de helling. Er is een grootscheepse reorganisatie van het binnenlands bestuur aanhangig. Tegelijkertijd wordt op deelgebieden zoals de waterschappen, de gezondheidszorg, het welzijn, de politie, aan wijzigingen gewerkt, die min of meer met de algemene reorganisatie samenhang vertonen.<sup>25</sup>

Verwarrend is dit alles in hoge mate. De vernieuwingsdrang die in de zestiger jaren over ons vaardig is geworden, is nog niet uitgewerkt. Hoe het zal aflopen, weet ik niet. Maar mijn verwachting is dat de waarden waarover ik heb gesproken, overeind zullen blijven. De juridische discipline zal op de terreinen van wetgeving, rechtspraak en bestuur niet aan betekenis inboeten. Verder verwacht ik dat de verbroekeling die op deze terreinen nog in sterke mate aanwezig is, geleidelijk aan zal plaats maken voor meer eenheid. Ik sluit overigens niet uit, dat mijn eigen uitgesproken voorkeur die verwachting sterk kleurt.<sup>26</sup>

literatuur over rechtspraak en maar een paar planken met boeken over wetgeving. Voor de Nederlandstalige literatuur erover heb je aan een halve plank nog te veel ruimte. In de tweede plaats zitten we allemaal aan te kijken tegen de wetgevingsexplosie van de laatste kwart eeuw. Het zou me niet verbazen als we in deze 25 jaar meer wetten hebben geproduceerd dan in de 150 jaar daaraan vooraf. Die explosie heeft nogal wat neveneffecten. Elk departement maakt zijn eigen wetten, hanteert soms eigen begrippen, een eigen techniek van sanctionering: terecht spreekt Van Poelje jr. dan ook over de veertien wetsfamilies. Het leidt tot een zekere mate van desintegratie in ons wettelijk bestel. De coördinatie is zoek. Andere gevolgen zijn het hoogtij vieren van het vakidiotisme en de complicering. Na lezing van sommige wetten heb ik het gevoel een soort geestelijke vergiftiging te hebben opgelopen. Ik vind wat men in sommige wetsontwerpen neerlegt dikwijls doodeng, vooral de detaillering van de voorschriften, zodat niemand behalve de specialist ze nog kan begrijpen. De vervreemding tussen wet en samenleving, die daarvan het gevolg is, zal zich op den duur gaan wreken. Of een wet wel effectief zal kunnen werken, of die praktisch uitvoerbaar en controleerbaar zal zijn, vraagt men zich vaak niet af. Het lijkt er soms op of men reeds tevreden is met de afkondiging van een wet en zich niet druk maakt over de feitelijke uitwerkingsmogelijkheden. Op die manier wordt zulk optreden van de wetgever gemakkelijk een uitsluitend symbolisch optreden, niet een effectief. Men denkt met de papieren woorden dingen te kunnen oplossen, de maatschappelijke effectiviteit blijft duister. Over de kosten en moeiten om de wet te laten werken, maakt men zich al evenmin erg druk.

25. Zie mijn korte beschouwing in N.J.B. 1977, p. 113.

26. Een voorkeur die o.m. door A. R. Bloembergen wordt gedeeld. Ik denk dan aan zijn recente publikaties: De eenheid van privaatrecht en administratiefrecht, W.P.N.R. 5372 e.v. en Interne rechtsvergelijking, een comparatieve kijk op privaatrecht, administratiefrecht en bouwrecht, Bouwrecht 1977, p. 125 e.v.

12. Kunnen juristen nog steeds duidelijk herkend en erkend worden als de eigenlijke juridische techniek aan de orde is, veel moeilijker wordt dit wanneer we dit middengebiet verlaten en naar de grenzen gaan. Ik meen dat de eigen positie van juristen daar minder vlot wordt aanvaard en dat die onduidelijkheid juist in de verstreken twintig jaar sterk is toegenomen.

Een verklaring daarvoor is niet moeilijk te vinden. Zoals reeds opgemerkt, zijn de andere disciplines waarmee de juridische geconfronteerd wordt, betrekkelijk nieuw en bestaat er een zekere rivaliteit. Een rivaliteit, die nogal eens gepaard gaat met een zekere zelfgenoegzaamheid. De bereidheid om tot een verkaveling te komen in die zin, dat aan iedere discipline wordt toegewezen wat zij van de maatschappelijke totaliteit te onderzoeken heeft, is niet groot. Zij wordt ook hierdoor bemoeilijkt, dat binnen de disciplines nog zo weinig overeenstemming bestaat over de omvang en grenzen van het werkgebied.

13. Hoe moeizaam de eigen posities in het grensgebied zijn af te bakenen, laat zich wel het best demonstreren aan de pogingen om juristen en sociologen tot samenwerking te brengen. In 1962 is onder supervisie van de Sociaal-Wetenschappelijke Raad van de Koninklijke Academie van Wetenschappen een commissie, waarin beide disciplines vertegenwoordigd waren, aan het werk gegaan.<sup>27</sup> Betrekkelijk snel was men het eens over programma en onderwerpen. We zijn nu vijftien jaar verder en moeten constateren, dat afgezien van het verdienstelijke werk van Schuyt,<sup>28</sup> nog bijzonder weinig is bereikt.

Een jurist - en zeker een jurist die van oordeel is, dat een rechterlijke instelling de echte jurist typeert - mag niet te gauw de schuld bij de anderen zoeken. In de contacten met sociologen geven juristen vaak blijk van een zeker ongeduld. Zij hebben minder wetenschappelijke scrupules, hebben misschien wel weinig wetenschappelijke ondergrond. Maar de kloof tussen beide disciplines moet toch voornamelijk hieraan worden toegeschreven dat de sociologische wetenschap zo weinig beleidsgericht wordt beoefend. Het is door Staatssecretaris Meijer nadrukkelijk zo gesteld.<sup>29</sup> Komt daarin geen verandering, dan zullen de irritaties over en weer blijven bestaan.

<sup>27</sup>. Zie Handelingen van de Sociaal-Wetenschappelijke Raad der Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen, Amsterdam, september 1962.

<sup>28</sup>. Zie o.a. de in noten 13 en 17 vermelde publikaties.

<sup>29</sup>. In een rede Sociologie: een marginale (beleids-)wetenschap?, opgenomen in de Nederlandse Staatscourant van 28 december 1976 (253). Interessant in dit verband is het voorstel tot evaluatie van sociaal-wetenschappelijke publikaties, gedaan door A. J. B. Göbßen, Intermediair, 16 september 1977.

14. Wat niet is, kan komen. Het is, dunkt mij, in verschillende opzichten van groot belang, dat juristen met sociologen en beoefenaren van andere disciplines tot betere samenwerking komen dan nu het geval is. Bij dergelijke aanbevelingen pleegt men te zeggen, dat onderwijs en wetenschap daarbij een belangrijke taak hebben. In dit geval is daarvoor extra reden. Niet omdat zij de praktijk daarbij tot lering kunnen strekken maar omdat het hoog tijd wordt, dat zij de achterstand die zij op de praktijk hebben, gaan inlopen. Multidisciplinair en interdisciplinair werken in de sociale wetenschap is nog bedroevend slecht ontwikkeld.<sup>30</sup> In de praktijk waar het heilige moeten geldt, wordt veel minder gewichtig gedaan.

Bij deze samenwerking mogen en moeten de bijzonderheden van de eigen discipline in stand blijven. Het is heilloos de rechtswetenschap zo te vervormen dat zij haar typische kenmerken verliest en met de sociologie bijvoorbeeld opgaat in een of ander complex van algemeenheden. Pogingen in die richting zijn tot mislukken gedoemd, al was het alleen maar omdat de maatschappij behoefte heeft èn aan juristen in de grensgebieden èn aan gewone vakdeskundigen.<sup>31</sup>

15. De goede verstaander – en wie van u is dat niet – zal het zijn opgevallen dat ik steeds over het recht in het algemeen en nog geen enkele keer over agrarisch recht heb gesproken. Dat is geen vergissing. Ik heb steeds op het standpunt gestaan, dat de eenheid van het recht voorop moet gaan en dat specialisaties zo al onvermijdelijk, zoveel mogelijk in die eenheid moeten worden ingepast en daaraan ondergeschikt gemaakt.<sup>32</sup>

Ook op dit punt ben ik er mij terdege van bewust dat die voorkeur persoonlijk is, al meen ik dan daarvoor argumenten van min of meer zakelijke aard te kunnen aanvoeren. Er is – zoals gezegd – een tendens naar eenheid en integratie aan te wijzen. Maar ik kan me zeer wel voorstellen dat een ander – mijn opvolger bijvoorbeeld – er anders over denkt en daarvan in onderwijs, onderzoek en maatschappelijke dienstverlening blijkt geeft. Dat moet kunnen. De academische vrijheid moet die ruimte laten.<sup>33</sup>

30. Over de problemen schreef B. E. J. C. Lekanne dit Deprez onder de titel 'Macht en onmacht van interdisciplinair samenwerken' in *Intermediair*, 1976, nos. 45 en 46.

31. In dit verband is het interessant van de experimenten kennis te nemen die de Juridische Faculteit in Rotterdam een aantal jaren hebben bezig gehouden. Daarover P. W. Klein, *De Nederlandse Economische Hogeschool. Hogeschool voor Maatschappijwetenschappen 1963-1973* p. 81 e.v.

32. Al in mijn inaugurele rede *De eenheid van het recht. Enkele beschouwingen over specialisatie in de rechtswetenschap*, 1958. Voor wat het agrarisch recht betreft, verwijst ik naar *De Pacht*, 1966, p. 298 e.v. en 1977, p. 98 e.v.

16. Dat brengt mij bij het slot van dit college. Van de academische vrijheid heb ik in ruime mate mogen profiteren. Nimmer is mij van de zijde van senaat, faculteit en bestuur van de Landbouwhogeschool iets in de weg gelegd. Ik heb zelfs in positieve zin alle medewerking gekregen. Verzoeken aan het bestuur, bijvoorbeeld om de functie van Regeringscommissaris voor de herziening van de Politiewet te aanvaarden (1971) en om lid te worden van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (1974) zijn niet alleen ingewilligd, maar ik kreeg ook nog steun om de hiaten in het onderwijs, die daardoor ontstonden, op te vullen.

Voor al die medewerking ben ik bijzonder erkentelijk. Ik weet dat de positie van de hoogleraar lang niet meer is wat die vroeger was. Er is veel veranderd, voor een deel in ongunstige zin. Zelf, in mijn eigen positie, heb ik daar niets van gemerkt. Ik vertrek dus niet omdat ik het niet meer naar mijn zin zou hebben. Wie, zoals ik, de rechtswetenschap beoefent in nauw contact met de praktijk en dan de kans krijgt en zijn belangstelling voor de wetgeving en die voor de rechtspraak in één functie – die van lid van de Raad van State – te kunnen combineren, behoeft echter niet lang te aarzelen bij de keuze. Zeker niet als hij daarnaast overtuigd is van de heilzaamheid van mobiliteit in functies en carrières.

Ik dank u voor uw aandacht.

33. Over de academische vrijheid heb ik gesproken in mijn rectorale rede 'De universitaire onderzoeker' in 1972. Zie ook J. G. Steenbeek, Vrijheid van wetenschappelijke studie en wetenschappelijk onderzoek, opstellen aangeboden aan prof. mr. E. H. s'Jacob, 1975, p. 279 e.v. en laatstelijk de rectorale rede van H. J. M. Jeukens, Tilburg, 1977.